

Aleksander Panjek

KRUH NAREDI ČLOVEKA

KDO JE KDAJ SIT NA PRIMORSKEM PODEŽELJU V 17. IN 18. STOLETJU

UVOD

Prispevek sloni na kvantitativni in kvalitativni analizi ter interpretaciji izvirnega arhivskega gradiva, izsledke pa povezuje z že znanimi informacijami o prehranskih navadah in praksah med kmečkim prebivalstvom na primorskem podežlju (posebej na Krasu) v zgodnjem novem veku. Informacije in podatki so razviti do mere, ki omogoča opredelitev standarda prehranske potrebe v žitu in vinu v zgodnjem novem veku na primorskem podežlju, kakor tudi prehranski potencial kraške kmetije sredi 18. stoletja. V sklepnem delu je kmečka prehrana na Krasu obravnavana tako z vidika njenih sestavin kakor vrednot. Prispevek se temu ustrezno deli na tri poglavja: v prvem se sprašujemo po tem, kdo je kdaj sit, v drugem naslavljamo vprašanje razmerja med obsegom kmetije in prehransko samooskrbo, v tretjem pa se trudimo sestaviti grobo sliko sestavin kmečkega jedilnika na Krasu v zgodnjem novem veku.

KOLIKO HRANE?

V gospodarski zgodovini se pri določanju ravni preživetja v predindustrijski dobi, za katero razpolagamo z manj informacijami, poslužujemo nekaterih kazalnikov. Precej znan način predstavlja delavska mezda v gradbeništvu, torej zidarjev in posebej vajencev: ker so to bili večinoma mladi samski moški, se predpostavlja, da je plačilo za njihovo delo moralo zadoščati za pokrivanje potreb po hrani in nastanitvi. Drugo tovrstno merilo so preživitve, to je celoletni obseg hrane, ki je nekemu namenjena zato, da se z njo preživlja do smrti ali le za določen čas. Zasedimo jih na primer ob dedovanjih, ko so jih deležni starejši družinski člani, ki se umikajo iz aktivnega gospodarjenja, ali taki, ki se v zameno za preživitvo odpovedujejo neposrednemu sodelovanju v gospodinjstvu oziroma svojemu dednemu deležu. Poleg tega poznamo ocene sodobnih uradnih oseb in strokovnjakov o tem, kolikšna je potreba po hrani (običajno žitu) glede na število prebivalstva na določenem območju, iz katerih je včasih mogoče preračunati ključ, po katerem so prišli do svoje ocene. Po nakazanih poteh lahko opredelimo količino žita na dnevni in letni ravni, ki jo je človek potreboval za preživljanje v določenem zgodovinskem obdobju, in na ta način bomo tu iskali odgovor na to vprašanje za primorsko podeželje v zgodnjem novem veku.

Začeli bomo s primerom preživitve na Krasu sredi 18. stoletja, ki je naveden v notarskem zapisu dogovora med prejemnico Marino, vdovo po pokojnem Andreju Sivicu, stanujočo v Križu pri Trstu, in njenim nečakom Matijo Sivcem iz Skopega.⁴⁹ Marina se je bila po vsej verjetnosti omožila v Skopem in se po moževi smrti umaknila v svojo rojstno vas Križ. Dogovor je sledil sporu o pravicah vdove, ki so ga nazadnje uredili v skladu s tem, kar je velevala oporoška pokojnega moža oziroma strica obeh strank. Nečak Matija Sivic se je zavezal, da bo svoji teti Marini dosmrtno vsako leto »z dolžno pravočasnostjo« zagotovil skupaj 308 litrov različnih žit in skoraj sto litrov vina (tabela 3).

Tabela 3: Preživitva vdove Marine Sivic, Skopo – Križ 1753

Žita in vino	Litri	Skupaj litrov	Dnevni obrok litrov	Dnevni obrok kg*
Pšenice po devinski grajski meri polovnik 1	30,7984			
Rži po devinski grajski meri polovnik 1	30,7984	307,984	0,844	0,633
Pire po devinski grajski meri polovniki 3	92,3952			
Ajde po devinski grajski meri polovnika 2,5	76,9960			
Koruze po devinski grajski meri polovnika 2,5	76,9960			
Terana (<i>terrano</i>) urno 1	97,0100	97,010	0,266	

*Vsa žita so preračunana po enotnem ključu 1 liter = 0,75 kg (Panjek, Fevdalna renta, str. 49).

Vir: gl. besedilo.

Izračun povprečne prehranske potrebe je za primorski prostor mogoč tudi na osnovi podatkov, ki jih je pred leti navedel Jože Šorn v opombi s kmetijsko vsebino k svojemu temeljnemu delu, sicer namenjenemu industrializaciji na Slovenskem.⁵⁰ Za naš namen relevantni podatek izhaja iz avstrijskega državnega računovodstva (*Bancale*) in navaja, da je leta 1769 na Bovškem živel 3943 ljudi v 801 družini, kar nanese povprečnih 4,9226 članov na družino (torej skoraj 5), ter da vsaka družina potrebuje tedensko po en »deželni pezenal« žita. Na osnovi Šornovih podatkov je mogoče izračunati, da je lokalna pridelava pokrivala le 22,68 % vseh potreb na letni ravni: nezadostna pridelava žita za prehrano lokalnega prebivalstva v alpskem prostoru ne preseneča, je pa ta odstotek tudi primerjalno precej skromen. Pretvorba merske enote, ki jo uporablja Šornov vir (*Land Pesenal*), v metrično nam omogoča izračun potrebne preskrbe z žitom na ravni družine in posameznika.⁵¹ Na podlagi teh podatkov je mogoče ugotoviti, da je povprečna bovška družina potrebovala 27,327 litrov žita na teden, kar na posameznika dnevno nanese 0,793 litrov, na leto pa 289,467 litrov. Količine so zelo podobne tistim, ki smo jih zasledili v sočasnem primeru preživnine na Krasu.

Zanimivo in pomenljivo je, da se količine, kakršne smo pravkar ugotovili za primorski prostor sredi 18. stoletja, povsem skladajo s tistimi, ki jih je za sosednjo beneško Furlanijo navedel in izračunal Alessio Fornasin:⁵² povsem sočasen vir (1764) navaja povprečno prehransko potrebo po žitu v obsegu 4 videmskih starov, kar nanese 292 litrov žita na letni ravni. K temu je mogoče dodati podatek, da so leta 1730 v Benetkah minimalno dnevno moško potrošnjo vina postavljali na 0,67 litra in obenem ocenjevali, da ženska potrebuje polovično količino (0,335 litra). V furlanskem Vidmu je bila v obdobju 1774–1794 povprečna dnevna poraba vina pri moških 0,9 litra, pri ženskah pa 0,45 litra (kar v povprečju spet znese natanko 0,67 litra).⁵³ Pri tem velja pristaviti in poudariti, da so vino razumeli kot živilo in da je predstavljalo del prehrane.⁵⁴

Neposredna primerjava med podatki o prehranski potrebi na Primorskem in Beneškem kaže, da so količine žita povsem primerljive, če že ne povsem skladne in dejansko skoraj enake; nekaj več razlike je zaslediti pri preskrbi z vinom (tabela 4). Taka ugotovitev je toliko bolj veljavna ob upoštevanju tega, da so pretvorbe starih merskih enot v metrične vselej samo približne in da so različne kombinacije vrst

50 Šorn, *Začetki industrije*, str. 44.

51 Izračun: 3 bovški pezenali (*Land Pesenal*) = 1 koroški *Vierling*; 1 koroški *Vierling* = 81,98243 litra; iz tega sledi, da je 1 bovški pezenal = 27,327477 litrov (za koroški *Vierling* smo uporabili vrednost, navedeno v: Dinklage, *Kärntner Getreidemasse*, str. 155–157. Izračunana vrednost bovškega »deželnega pezenala« je zelo blizu vsebini goriškega pezenala (= 25,0237 litrov), kar bi lahko kazalo na to, da gre za isto mersko enoto, torej za goriški in ne za poseben bovški pezenal. Kljub temu se v besedilu uporablja vrednost, izračunana na podlagi koroškega *Vierlinga*; če bi uporabljali goriški pezenal, bi bile količine nekoliko skromnejše. Za merske enote gl. tudi Panjek, *Fevdalna renta*, str. 60–62.

52 Fornasin, *Diffusione del mais*, str. 37, 38.

53 Panjek, *Fevdalna renta*, str. 49.

54 Panjek G., *La vite e il vino*, str. 67, 68 in Fornasin, *Diffusione del mais*, str. 37, 38.

Tabela 4: Primerjava prehranske potrebe posameznika na Primorskem in Beneškem sredi 18. stoletja

Vrsta prehrane	Merska enota	Kras (ženska) 1753	Bovec (povprečje) 1769	Furlanija (povprečje) 1764	Benetke (minimum) 1730
Letna potreba po žitu	litri	307,984	289,467	292,636	–
Dnevni obrok žita	litri	0,844	0,793	0,802	–
	kg	0,633	0,595	0,601	–
Dnevni obrok vina (ženska)	litri	0,266	–	0,450	0,335
Dnevni obrok vina (moški)		–	–	0,900	0,670

Vir: gl. besedilo. Za merske enote Panjek, *Fevdalna renta*, str. 60–62 in Meden, *Vloga vaške skupnosti*, str. 80.

žit zaradi različne prehranske vrednosti zahtevale tudi drugačen skupni obseg; koruza je na primer imela nižjo hranilno vrednost od pšenice. Poleg tega nastopajo seveda razlike glede na družbeni status, spol in starost. Navedene podatke lahko preizkusimo tudi na podlagi boljše primerljivosti glede na spol, in sicer med preživninama dveh žensk s Furlanije in Krasa, čeprav izhajata iz dveh različnih okolij in sta si oddaljeni celo stoletje, saj je prva iz sredine 17. stoletja, druga pa iz sredine 18. Kljub temu in nekaterim razlikam rezultati neposredne primerjave izkazujejo precejšno mero skladnosti. V kraškem primeru zasledimo večjo količino in raznolikost žit, v furlanskem pa več vina ter prisotnost zabele (olje, mast) in mesa (tabela 5). Odsotnost teh dodatkov k prehrani v preživnini kraške vdove je mogoče razložiti z večjo količino žita, ki ji je bila namenjena in je vključevala tudi pšenico, s katero je bilo zaradi njene višje vrednosti mogoče nabaviti druge artikle.

Skladnost informacij za Primorsko in Furlanijo, ki smo jo ugotovili, krepi utemeljenost naših izračunov in potrjuje zanesljivost prikazanih količin. Na osnovi predstavljenih podatkov je tako mogoče predlagati vrednosti, ki se lahko s precejšnjo verodostojnostjo uporabljajo kot merilo prehranskih potreb na primorskem podeželju v zgodnjem novem veku. Glede žita se naši viri z res minimalnimi razlikami sučejo okoli količine, ki jo je mogoče zaokrožiti na 0,8 litrov dnevnih prehranskih potreb. Pri vinu so nihanja precej večja in ni mogoče izključiti, da je bila na Primorskem dnevna prehranska potreba nekoliko nižja kot v sosednji Furlaniji, pri čemer dodatno negotovost vnašata omenjena razlika med moško in žensko porabo ter dejstvo, da razpolagamo le z enim samim podatkom za Kras na primeru vdove. Če uporabimo ključ, po katerem so potrebo po vinu ugotavljali na beneškem ozemlju, kjer naj bi ženska porabila polovično količino kot moški, bi dvakratnik dnevnega obroka Marine vdove Sivic (0,266 litra) Kraševcu nanesele 0,532 litra, povprečje med spoloma pa bi bilo natanko 0,4 litra vina na dan.

Tabela 5: Primerjava letnih preživnin v Furlaniji in na Krasu: Elena Menis (Artegna/Rtin-Ratenj) in Marina Sivic (Skopo, Križ)

Vrsta hrane	M. e.	Elena, Furlanija 1644*		Marina, Kras 1753	
Pšenica	litri	–	–	30,8	10 %
Rž	litri	48,8	16,68 %	30,8	10 %
Pira	litri	–	0,00 %	92,4	30%
Ajda	litri	121,9	41,66 %	77,0	25 %
Koruza	litri	121,9	41,66 %	77,0	25 %
Skupaj žita	litri	292,6	100,00 %	308,0	100 %
Vino	litri		79,3		97,0
Vino z vodo	litri		158,6		–
Olje: 1 libbra	kg		0,3		–
Fina mast (onto sutile): 4 libbre	kg		1,2		–
Svinjsko meso	–		malo		–

*Za videmski star je uporabljena protivrednost 73,159 litrov.

Vir: Za Eleno Menis Fornasin, *Diffusione del mais*, str. 37–38; za Marino Sivic gl. besedilo. Za merske enote Panjek, *Fevdalna renta*, str. 60–62 in *Meden, Vloga vaške skupnosti*, str. 80.

Trdnejših in splošnejših zaključkov na tem mestu ni mogoče predlagati, bomo pa lahko v naslednjem poglavju navedene količine preverili na primeru zalog vina v kraških gospodinjstvih.

KOLIKO ZEMLJE?

Zapuščinski popisi premoženja so lahko zelo poveden vir o materialni in nematerialni kulturi ter s tem tako za ekonomsko kot za socialno zgodovino.⁵⁵ V našem primeru se bomo osredotočili na informacije o stvareh, ki gredo skozi želodec. Najprej bomo obravnavali zaloge žita in vina, nato pa predmete, ki izpričujejo vrste hrane.

Za zaloge žita in vina razpolagamo s podatki iz treh zapuščinskih inventarjev s Krasa, ki so med seboj oddaljeni več kot stoletje, saj so nastali v časovnem razponu med prvo polovico 17. in drugo polovico 18. stoletja. Dva popisa pripadata kmetoma, eden pa podeželskemu obrtniku, živečemu na Krasu, a po rodu iz Karnije. Čas trajanja preskrbljenosti z žitom bomo izračunali na podlagi količine zalog od dne popisa do naslednjega 31. avgusta – takšen rok je določen arbitrarno

55 Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 9–20; Schuurman, *Things by which one measures*.

z namenom, da se s čim večjo gotovostjo zajame ves čas do naslednje žetve. Za vino pa smo kot rok trajanja zalog upoštevali dan pred martinovim, to je 10. november. Dnevne obroke obračunavamo v skladu z zgoraj ugotovljenimi količinami, in sicer 0,8 litrov žita ter 0,67 oziroma 0,4 litra vina. Ker so bili vsi trije inventarji sestavljeni v mesecih med koncem decembra in aprila, lahko sklepamo, da so bile dajatve plačane in še ni bilo pridelkov iz nove letine, tako da popisane zaloge predstavljajo to, kar so gospodinjstva imela na voljo za svojo preskrbo. Najprej bomo primerjali zaloge pri obrtniku in velikem kmetu iz zapuščinskih popisov, ki sta nastala sočasno (med letoma 1620 in 1621, tabela 6).

»Gospod« Nicolò Afabris je bil po poreklu iz Karnije in je živel v Opatjem selu, kjer je kot obrtnik izdeloval volneno platno, kot je mogoče sklepati na podlagi njegovega orodja in zalog. Popis kaže na to, da ni posedoval nobenega kmetijskega zemljišča, a obenem izkazuje, da je bil razmeroma premožen, saj so pri njem poleg znatnih zalog žita in vina ter krave in junice popisali nezanemarljivo količino približno 450 kilogramov »morlaške« volne (*lana murlaccha circa libbre 1500*). Zanimivo je že to, da je deloval na Krasu, kjer je bila razširjena ovčereja, a je obdeloval uvoženo volno. V nadstropju nad kletjo so pri njem zabeležili »približno« 25 pezenalov pšenice, enako količino mešanice pire in pšenice ter en pezenal ječmena, kar skupaj zneso (vselej približno) 1.276,2 litrov žit. Pri vinu je popis veliko manj natančen, saj navaja šest »velikih« sodov, od katerih so bili »štirje polni vina«. Po analogiji z drugimi primeri, ko se v popisih na tem območju omenjajo veliki sodi, bi lahko ocenili, da so držali vsaj po deset (vipavskih oziroma tržaških) čebrov vsak, kar pomeni okoli 650 litrov: gre seveda za ugibanje, ki bi pa Afabrisu nanese 2.600 litrov vina. Njegovo gospodinjstvo je do naslednjega 31. avgusta razpolagalo z malenkost več kot šestimi obroki žita na dan, z bistveno manjšo gotovostjo pa zaloge vina lahko ocenimo na 12 do 20 dnevnih obrokov do naslednjega martinovega. Pri tem velja upoštevati, da so navedene zaloge kupljene, ne pa pridelane. Čeprav ne poznamo števila članov gospodinjstva, lahko precej mirno trdimo, da pri podeželskem obrtniku Afabrisu v letih 1620–21 niso trpeli pomanjkanja v primeru, če jih je pri hiši bilo največ šest.⁵⁶

Jurij Škapin je večino svoje posesti imel v Tomaju, kjer je prebival, poleg tega pa je imel še nekaj nepremičnin v Gočah pri Vipavski dolini in v Križu pri Trstu. Čeprav njegova zemljiška posest ob popisu ni bila izmerjena, lahko presodimo, da je bil velik kmet. Škapinovo domačijo v Tomaju sta sestavljali dve stanovanjski hiši, večja je poleg kletnih prostorov v pritličju štela še dve nadstropji, manjša pa le eno. Poleg tega je imel še en hram v tomajskem taboru in enega v Gočah, ki je obsegal pritličje in nadstropje. Kmetijo je sestavljalo sedem njiv (z in brez trt), štiri brajde s trtami, tri doline in pol, enajst travnikov ter ena cela in en del ograde. Skupaj je bilo

⁵⁶ AST, ATTA, šk. 196.1, fasc. 6.

torej štirinajst obdelovalnih in trinajst travniških zemljišč, h katerim je treba prišteti še pet vinogradov v Gočah in »nekaj oljk« v Križu. Veliko je bilo živine, največ drobnice, in sicer 46 ovac, 15 koštrunov in 25 jagnjet ter 21 koz in 5 kozličkov. Pri govedu so našteji 4 delovne vole, 3 krave in 2 teleti (pri čemer sta ena krava in njeno tele pripadala Škapinovi vdovi Marjeti). Poleg tega so pri Škapinovih imeli še 4 kobile (dve sta bili le v polovični lasti) in 5 žrebet. Tako je bilo 9 glav govedi, 9 konj in 112 glav drobnice, to je skupaj kar 130 glav živine, pri čemer je bil prašič popisan že v obliki svinjske masti. Iz navedenega lahko sklepamo, da je domačija obsegala tudi vsaj en hlev, čeprav gospodarska poslopja v popisu niso izrecno navedena. Tudi zaloge hrane so bile znatne. V hramu na domačiji se je v »velikem zaboju« nahajalo »približno dvajset polovnikov« (*circa polounichi vinti*) pšenice in rži, v drugem enakem zaboju pa ista količina »bele mešanice s sirkom« (*mestura bianca, et sorgosa*), v bivalnem prostoru pa še »velika skrinja«, v kateri je bila moka, katere količina ni navedena, a jo bomo ocenili na 50 litrov zato, da ne bi pretiravali. Zalog različnih mešanic žit je tako bilo pri hiši za skupaj 1.282 litrov. Tudi v Škapinovem primeru so količine vina neopredeljene in težko določljive; navedeni so »trije veliki sodi, eden poln črnega vina terana in dva prazna«, poleg tega pa še druge vinske posode, na primer en »sodček za štiri urne in eden, ki drži dve urni« ter »en prazen sod, ki drži približno deset čebrov«. Edino za en velik sod smo torej lahko gotovi, da je bil poln, njegovo vsebino pa lahko brez pretiravanja ocenimo na 10 čebrov, kar je 650 litrov. Tudi za Škapina lahko torej ocenimo, da je bilo gospodinjstvo dobro preskrbljeno, saj bi s svojimi zalogami žita do naslednjega pridelka lahko dnevno nahranili skoraj trinajst ljudi, vina pa je zadostovalo za pet do osem oseb do naslednjega martinovega. Ker je bilo pri Škapinovih pet članov gospodinjstva, od katerih je eden bil otrok, je bilo povsem dovolj vina, žita pa je bilo precej viška tudi ne glede na to, da je gospodar preminul.⁵⁷

Na tej podlagi lahko potegnemo vsaj dva zaključka, in sicer da sta lahko razmeroma premožen kmet in podeželski obrtnik na začetku 17. stoletja v celoti in za takratne standarde zelo dostojno preskrbela svoja gospodinjstva s prehrano, pri čemer smo pri obrtniku zasledili višek zalog vina, pri kmetu pa žita. Po drugi strani pa prikazani izračuni posredno potrjujejo ustreznost zgoraj opredeljenih ključev dnevne potrebe po žitu in vinu na Primorskem v zgodnjem novem veku. Podobno kaže tudi naš tretji primer (tabela 7), ki si zasluži posebno obravnavo zaradi precejšnje časovne odmaknjenosti, saj ga od obeh pravkar predstavljenih ločuje skoraj stoletje in pol, nekoliko kompleksnejšega interpretiranja podatkov in nenazadnje pomembnejšega sklepanja, ki ga dopušča – na podlagi popisa premoženja Marka Gabrovca je namreč možno oceniti, koliko oseb je zmogla prehranjevati manjša kmetija.⁵⁸

57 AST, ATTA, šk. 196.1, fasc. 6.

58 AST, ATTA, 195.1/1, fasc. 3.

Tabela 6: Preskrbljenost gospodinjestev z zalogami žit in vina (v litrih): velik kmet in podeželski obrtnik na Krasu, 1620–1621

Vrsta zaloge	19. 12. 1620, Opatje selo, Afabris Podeželski obrtnik, neznano št. članov (vsaj 2: pokojnik in dedič)	28. 4. 1621, Tomaj, Škapin Velik kmet, 5 članov: 2 zakonca (1 pokojnik), otrok, hlapec in pastir
Pšenica	625,60	—
Pšenica in rž	—	616,00
Bela mešanica s sirkom	—	616,00
Pira in pšenica (mešanica)	625,60	—
Ječmen	25,00	—
Moka	—	*50,00
<i>Skupaj žita</i>	<i>1.276,20</i>	<i>1.282,00</i>
<i>Št. obrokov žita (po 0,8 l)</i>	<i>1.595,25</i>	<i>1.602,50</i>
Št. obrokov/dan žita do 31. 8.	6,26	12,82
Vino	*2.600,00	*650,00
<i>Št. obrokov vina po 0,67 l</i>	<i>3.880,60</i>	<i>970,10</i>
<i>Št. obrokov vina po 0,4 l</i>	<i>6.500,00</i>	<i>1.625,00</i>
Št. obrokov/dan vina do 10. 11.	od 11,9 do 19,9	od 4,9 do 8,3

*Ocena.

Vir: Gl. besedilo. Za merske enote Panjek, Fevdalna renta, str. 60–62 in Meden, *Vloga vaške skupnosti*, str. 80.

Kmetija Marka Gabrovca se je nahajala v Vižovljah, vasi nedaleč od morja med Devinom in Nabrežino. Njegova domačija je bila majhna, a je obsegala najnujnejše prostore in bila grajena v skladu s prevladujočim vzorcem na Krasu v zgodnjem novem veku: pritlična kuhinja z ognjiščem in pečjo ter ob njej hiša s hramom v pritličju in sobo v nadstropju sta bili prekriti s kamnitimi skrlami, zraven pa je stal še hlev s slamnato streho za govedo. Na dvorišču so rasle štiri murve. Pripadajoča kmetijska zemljišča je sestavljalo 6 njiv, dve orni dolini in ena orna brajda, ki so bile vse zasajene s skupaj 274 trtami, 6 travnikov, bolj ali manj poraslih z redkim kraškimi gozdom, dva vrta (eden z orehom, drugi s tremi oljkami) ter štiri male terase z oljčniki na strmi obali v Nabrežinskem bregu. Pri hiši so bili trije voli (dva dovolj stara za oranje), ena krava, štiri »dobre« ovce in dve kozi, ki so nato spomladi dobile 4 jagnjeta oziroma 2 kozlička, medtem ko v spomladanski cenitvi živine ni več prašiča in dveh kokoši, ki so bili navedeni v januarskem inventarju. Od skupnih 9 ornih parcel je površina podana le za štiri njive in orno brajdo in je skupaj znašala 0,55 hektarja. Večji vrt je meril 417 m², za manjši kos vrta pa nimamo izmere, tako da lahko vrtove zaokrožimo na skupnih 500 m², ne da bi tvegali pretiravanja.⁵⁹

59 Za merske enote Panjek, Fevdalna renta, str. 60–62.

Tabela 7: Preskrbljenost gospodinjstva z zalogami žit in vina (v litrih): srednji kmet na Krasu, 1766

Vrsta zaloge	28. 1. 1766, Vižovlje, M. Gabrovec. Srednji kmet, 2 člana: pokojnik in snaha	
	S semenom	Samo hrana
Pšenica	30,80	-
Mešanica žit	369,60	369,60
Ječmen	123,20	—
Pira	123,20	—
Rž	61,60	—
Moka	*10,00	*10,00
Zdrob	*1,00	*1,00
<i>Skupaj žita</i>	<i>719,40</i>	<i>380,60</i>
<i>Št. obrokov žita (po 0,8 l)</i>	<i>899,25</i>	<i>475,75</i>
Št. obrokov/dan žita do 31. 8.	4,18	2,21
Fižol	92,40	**18,5
Količina fižola/dan do 31. 8.	0,43	0,086 (75 g)
Vino	97,00	
<i>Št. obrokov vina po 0,67 l</i>	<i>144,80</i>	
<i>Št. obrokov vina po 0,4 l</i>	<i>242,50</i>	
Št. obrokov/dan vina do 10. 11.	od 0,5 do 0,8	

* Moja ocena.

** Ocena: 18,5 l fižola za hrano je preostanek od 73,9 l za seme, izračunanih na podlagi hipotetičnega dvakratnega skupnega pridelka od zaloge konec januarja (184,8 l) po razmerju 40 % semena za pridelek v 18. stoletju (Grafenauer, Poljedelski, str. 245).

Vir: Gl. besedilo. Za merske enote Panjek, Fevdalna renta, str. 60–62 in Meden, *Vloga vaške skupnosti*, str. 80.

Za preostale štiri orne parcele (dve njivi in dve dolini) ter za vseh šest travnikov pa s podatki o površini ne razpolagamo. Do vsaj grobe ocene površine preostalih ornih parcel lahko pridemo na podlagi razmerja med številom trt in površino, kot je izpričana pri njivah, za katere razpolagamo z izmero in kjer imamo eno trto na 7,5 pertike površine. Po tem ključu bi njivi in dolini brez meritve skupaj merile 0,22 ha; če pa bi tem štirim neizmerjenim ornim parcelam prisodili isto površino kot je površina štirih izmerjenih njiv, bi ta znašala 0,47 ha. Čeprav je edina gotova izmera površine 0,55 ha, lahko po tej poti skupno površino ornih parcel Gabrovčeve kmetije umestimo v velikostni red med tremi četrtinami hektarja do enega hektarja (natanko 0,77 do 1,02 ha).

Pri Gabrovčevih je bila količina popisane žita razmeroma velika, saj je znašala blizu 720 litrov. A sama količina, letni čas, še bolj pa način hrambe različnih vrst žita, in sicer vsaka ločeno v svoji skrinji, medtem ko se je mešanica hranila posebej, navaja k sklepu, da ni bilo prav vse namenjeno prehrani, temveč del setvi (338,8 l), del pa preskrbi (380,6 l). Tako je v inventarju popisan »zaboj s štirimi polovniki neoluščenega ječmena«. Zalogi za prehrano je bila namenjena mešanica, medtem ko so ločeno hranjena žita čakala na setev. Glede na letni čas, ko je bil sestavljen popis, to je konec januarja, je bilo jaro žito iz zaloge prav gotovo namenjeno spomladanski setvi (ječmen, isto velja za fižol), a vprašamo se lahko, ali ni bila zaradi bolezni gospodarja Marka Gabrovca pred njimi še ozimna setev (na to kažejo pšenica, rž in pira). Verodostojnost te hipoteze bomo preverili s pomočjo obsega njiv, ki bi ga bilo mogoče posejati z žiti iz Gabrovčevega popisa. V ta namen se bomo oprli na podatek o razmerju med semenom in setveno površino, kakršno je v istem obdobju Rakovec-Raigersfeld zabeležil na sosednjem območju pri Gradišču ob Soči (pri Gorici), objavil pa Šorn: na en čamp njive so posejali en *star* žita.⁶⁰ Žal ne vemo, kateri star sta imela v mislih Rakovec in njegov informator, vendar zaradi skladnosti z zgoraj predstavljenimi izračuni površine njiv Gabrovčeve kmetije kaže, da je to morala biti ena od obeh različic goriškega stara, torej veliki ali mali (tabela 8). Tak sklep je poleg tega podprt z večjo verjetnostjo, da se je sredi 18. stoletja v komunikaciji uporabljal obče bolj poznani goriški star, kakor tudi z vse manjšo verjetnostjo, da je skladnost rezultatov predstavljenih izračunov le plod naključja. Zaradi tega bomo tu potrdili hipotezo, da so bila ločeno shranjena žita namenjena setvi, in obenem postavili oceno, da je Gabrovčeva kmetija obsegala približno en hektar ornih zemljišč.

Tabela 8: Površina Gabrovčevih njiv na podlagi količine semena (1 star za 1 goriški čamp: 0,35 ha)

Merska enota	Velikost merske enote (litri)	Velikost setvene površine za 338,8 l semena (ha)
Veliki goriški star	150,142	0,79
Mali goriški star	100,095	1,18
Gradiščanski star	86,796	1,37

Vir: Šorn, *Začetki industrije*, str. 44; za merske enote Panjek, *Fevdalna renta*, str. 60-62.

V tem primeru je bilo pri Gabrovcu prehrani namenjenih 380 litrov mešanice, moke in zdroba. Oba družinska člana, to sta tast in snaha, sta bila dovolj preskrbljena z žitom do konca avgusta, in sicer sta imela z 2,2 dnevnima obrokom tudi 10 % viška. Na zalogi sta imela bistveno manj vina, ki ga je do naslednjega

⁶⁰ Šorn, *Začetki industrije*, str. 44.

martinovega zadostovalo le za pol do 0,8 dnevnega obroka. Lahko pa sta računala še na nekaj fižola. Ker je bila snaha vdova po Gabrovčevem sinu, je mogoče dodati, da ta kmetija ni mogla preživeti treh odraslih članov gospodinjstva na podlagi samooskrbnega kmetijstva, ker je pri žitu (in vinu) nastopilo pomanjkanje, pa čeprav so svojo vlogo imeli tudi pridelki s približno 500 m² vrtov ter od živine z mlekom in mlečnimi izdelki. Živali in povrtnine so seveda v vsakem primeru dopolnjevali prehransko osnovo, obenem pa so lahko bili tudi vir dohodka ob prodaji. Še pomembnejši pa je splošnejši sklep, ki ga lahko potegnemo na osnovi tega primera, in sicer da je na Krasu sredi 18. stoletja kmetija v obsegu okoli enega hektarja njivskih površin zadoščala za samooskrbno prehranjevanje dveh odraslih oseb.

Pri predlagani interpretaciji ni upoštevana praha, ki bi tudi sicer glede na možni razpon velikosti kmetije ne mogla usodno vplivati na izid našega sklepanja. A izpuščena je namenoma, saj menim, da je bila na Krasu sredi 18. stoletja že opuščena zaradi intenzivnejšega izkoriščanja omejenih kmetijskih zemljišč, ki so bila na razpolago, in majhnih kmetij. Pri tem se lahko opremo na Valvasorjeve navedbe, ki se nanašajo na Kranjsko v zadnjih desetletjih 17. stoletja, in ni pravega razloga, da bi glede na skromen obseg njiv ne veljale tudi za Primorsko in posebej Kras, čeprav s posevki in kolobarji, prilagojenimi razmeram.

»Obdelana polja dajejo vsako leto dve žetvi. Kajti če se žanje pšenico ali rž, se takoj prepluži in takoj nato spet poseje zrna ajde [...]. In prav tako se po žetvi ječmena, boba, leče, graha in drugih poljščin te vrste seje ajda. Tudi po konoplji ali lanu ali prosu ali še čem drugem. Na ta način se na eni njivi pobira pridelek dvakrat; kar se v drugih deželah ne dogaja, namreč v sosednjih.«⁶¹

Za primer lahko vzamemo še Jerneja Celiča, gruntarja in župana v Zakojci, v hribovitem delu Tolminske, ki je leta 1745 donosnost svoje kmetije opredelil s sledečimi besedami: »Ker se grunt nahaja v hribih, je drugi pridelek negotov, tako da se včasih pridela nekaj malega ajde, a večinoma se pridela repo in korenček, ki včasih ne zadostujeta domači potrebi.«⁶² Tedaj so tolminski kmetovalci nasploh izjavljali, da je pšenica sicer najbolj dobičkonosna, vendar so zaradi zahtev kolobarjenja in dajatvenih obvez morali sejati tudi rž, ječmen, korenček, repo in deteljo. V vaseh z boljšimi zemljišči v ravninskem delu Soške doline so dosegali dva pridelka na leto, medtem ko je bila v vaseh na pobočjih druga letna žetev vprašljiva, tako da pogosto pridelka niso predstavljala žita, temveč povrtnine.⁶³ Tudi na severnem Primorskem so torej povrtnine sodile v kolobar, drugi pridelek pa je bil razširjena praksa.

61 Valvasor, *Slava*, II, str. 166.

62 Panjek, *Una grande sollevazione*, str. 74.

63 Prav tam, str. 77.

DROBTINE KRAŠKE KMEČKE PREHRANE

V tem poglavju združujemo žal redke omembe gospodinjskih predmetov, ki se v popisih premoženja kraških kmetov iz 17. in 18. stoletja najbolj neposredno navezujejo na vrste hrane, z nekaterimi drobci iz obstoječe literature. Pri tem ne bomo omenjali posodja, pribora, pohištva in pripomočkov, povezanih s hrano, razen v primerih, ko je njihova namembnost jasno izražena, in tudi ne zalog žita, vina in fižola ter živine, ki smo jih že spoznali. Prisotnost in odsotnost predmetov v zapuščinskih inventarjih sicer ne predstavljata verodostojne preslikave tega, kar je posameznik posedoval in česa ne, temveč sta odvisni od natančnosti popisovalca. Tudi zaradi tega razpolagamo le s tremi kmečkimi inventarji (od katerih sta nam dva že poznana), iz katerih je mogoče povzeti informacije, ki nas zanimajo. To so popisi premoženja Jurija Škapina (Tomaj, 1621), ki vsebuje največ navedb, Jurija Kocjančiča (Medja vas, 1625) in Marka Gabrovca (Vižovlje, 1766).⁶⁴

Pri Škapinu najdemo »ribežen za sir«, »ponev za peko kostanja«, »urno za smetano s pokrovom z enim sirom znotraj«, »pinjo za izdelovanje masla«, »vedro z novim mlekom«, eno »celo svinjsko mast in še en kos« ter »velik kamen za shranjevanje olja«. Pri Kocjančiču je edina omemba, ki ustreza zgoraj navedenim kriterijem, »precej zelja v dveh urnah, ki pa nista bili polni«. Pri Gabrovcu naš nabor obogatijo še »ribežen za star kruh« in »ribežen za repo« (*una gratta sbruada*) ter »lesen luščilec za ječmen«. H kmečki prehrani na osnovi žita in vina lahko torej k fižolu dodamo zelje, repo, svinjsko mast, sir, smetano, maslo, mleko ter kostanj. Zanimivi so različni ribežni, ki so se uporabljali za ribanje sira, repe (in verjetno zelja) ter tudi starega kruha kot osnovo za druge jedi. Olje, ki se je shranjevalo v posebnih kamnitih posodah, je bilo oljčno olje, katerega raba je bila gotovo namenjena razsvetljavi, saj sta tako Škapin kot Gabrovec posedovala svetilko na olje, a morda se je uporabljalo tudi v prehranske namene.⁶⁵

Ta sicer skopi dodatek k mešanici žit v različnih kombinacijah, ki kaže na vlogo zelenjave in mlečnih izdelkov ter zabel živalskega in rastlinskega izvora, lahko dopolnimo še z nekaj informacijami, ki jih črpamo iz zajetnega korpusa skoraj 700 nepremičninskih transakcij med kmeti v devinskem gospostvu in glavarstvu sredi 18. stoletja, a tudi iz treh popisov premoženja s konca 16. in sredine 17. stoletja. Vse predstavljene podatke pa povzemamo po popisih in transakcijah celih kmetij (in ne le posameznih parcel). Ker je krajinska podoba Krasa v novem veku znana predvsem po svoji kamniti goloti brez dreves, je zanimivo ugotoviti, da so kmetje marsikje gojili razmeroma številno in raznovrstno sadno drevje. Naši viri vselej ne omenjajo dreves, ko pa jih navedejo, jih včasih ne poimenujejo, temveč popisujejo le »rastoča drevesa« (*arbori crescenti*), ki lahko pomenijo tako sadno kot gozdno

64 AST, ATTA, šk. 196.1, fasc. 6; šk. 195.1/1, fasc. 3.

65 Panjek, *Olio d'oliva del Carso*.

drevje. Precej pogosto se pojavlja oreh, ki je pretežno stal na vrtovih ali bližjih njivah. Še bolj pogoste so murve, ki so stale na skoraj vsakem kraškem dvorišču. Oreh zasledimo že v 16. stoletju, murve pa v 17., kar velja tudi za najpogosteje navedeno vrsto sadnega drevja, to je češplja. Figovci se omenjajo le v popisih iz sredine 17. stoletja, prav kakor hruške, sicer pa so v 18. stoletju pogosto zastopane še češnje, medtem ko so oljke geografsko omejene na priobalni pas, čeprav sredi 17. stoletja segajo v notranjost Krasa vse do Brestovice, podobno velja za breskve. Pri interpretiranju kvantitativnih podatkov (tabela 9) je vsekakor treba imeti v mislih, da so popisovalci prednostno popisovali drevesa z višjo vrednostjo, to pa sta bila oreh in murva. Zaradi tega lahko toliko bolj utemeljeno ugotovimo, da je skoraj vsaka kmetija razpolagala z vsaj enim orehom in da so bili orehi redni in sestavni del kmečke prehrane. Sadje je bilo sicer precej raznovrstno, saj je mogoče naštetih orehe, češplje, češnje, jabolka, hruške, breskve, fige in oljke ter plodove koprivovca.

Tabela 9: Sadno drevje na kraških kmetijah (število)**

Leto, kraj in kmetija	Murva	Oreh	Hruška	Jablana	Breskev	Češnja	Češplja	Figovec	Oljka	Koprivovec
1580/1587, Ivanji grad, Broze		1								
1640, Brestovica, Zidarič	4	3	2					6	14	
1640, Sela na Krasu, Perdec		3		1	1		5	10		
1752, Krajna vas, Barič		1								
1752, Vrhovlje, Stankič	2	7								
1752, Jamlje, Boneta	5	1			1	1				2
1755, Gabrovec, Škrk	1									
1755, Klanec pri Komnu, Terčon	4						14			
1755, Krajna vas, Uršič	8	8		2		7	*30			
1755, Salež, Grljanec	3									
1756, Skopo, Sivic	1	1				2	*10			
1756, Dol/Valon, Vižintin	2									
1757, Salež, Vran	6									
1766, Vižovlje, Gabrovec***		1							3	
Skupaj (14 kmetij)	36	26	2	3	2	10	59	16	17	2

* Ocena števila na podlagi cennitve dreves.

** Izvzete so trte z drevesi; koprivovec je vključen zaradi užitnih plodov (uporaben je tudi njegov les), murva pa zaradi svoje dosledne prisotnosti na kraških dvoriščih.

*** Izvzete so terase z oljkami(ni podatka o številu ali vrednosti).

Vir: AST, ATTA, šk. 195.1/2, fasc. 1, 6, 7, 12 in 13.

Prisotnost več murv pri vsaki hiši je mogoče povezati s svilogojstvom. Vseprisotnost na kraških borjačih sredi 18. stoletja potrjuje njihovo razširjenost na devinskem Krasu, kakor nam je poznana po Josipu Žontarju, obenem pa nam kaže situacijo na ravni posamezne kmetije in priča o tem, da so se tu murve sadile že pred načrtnimi pospeševalnimi ukrepi iz druge polovice 18. stoletja.⁶⁶ Štiri murve pri Zidaričevih v Brestovici leta 1640 pa izpričujejo, da so bile na Krasu prisotne že vsaj od prve polovice 17. stoletja, to je nekoliko pred časom, ki ga sicer okvirno navaja Žontar (»V 17. stoletju so se množili nasadi murv zlasti v ravninskem svetu zahodno od Soče, nekoliko kasneje vzhodno od nje in v gričevju.«).⁶⁷ Tega, ali so kraški kmetje enostavno prodajali murvino listje svilogojcem npr. v bližnjo Goriško ali Gradiščansko ali tudi svilene zapredke in surovo svilo, se iz naših virov ne da razbrati, v vsakem primeru pa gojenje murv priča o dejavnosti, usmerjeni v pridobivanje dodatnega dohodka, ki se s tem uvršča v okvir »integrirane kmečke ekonomije«.⁶⁸ Vprašanju razširjenosti posameznih vrst drevja na Krasu v različnih stoletjih tu ni povsem smiselno posvetiti večjega prostora, a zaradi visoke hranilne vrednosti in redke pojavnosti v zgodovino pisju o Krasu bomo dodali še nekaj zanimivejših informacij o oljkah in kostanjih. Slednje smo doslej zasledili le posredno, in sicer z navedbo Škapinove ponve za peko kostanja (Tomaj, 1621). Obstoj kostanjevega gozda in običajno nabiranje njegovih plodov s strani kmečkega prebivalstva sta izpričana v statutu sošeske Rihemberk iz leta 1556.⁶⁹ V isto obdobje je mogoče postaviti nastanek obsežnejšega nasada trt in oljk na pobočju griča pri Selih na Krasu, ki je nastal na pobudo 38 »podložnikov«, poimensko navedenih v viru iz leta 1573 (doma so bili iz samih Sel ter iz Brestovice, Lipe, Kostanjevice, Vojščice, Cerja, Val in Medje vasi).⁷⁰ V sosednji vasi Brestovici smo oljke zasledili tudi v zgoraj omenjenem popisu kmetije iz leta 1640.

Tudi pri kmečki prehrani na Krasu se lahko po pomoč zatečemo k Valvasorju, ki zarisuje stanje s konca 17. stoletja in katerega začetne besede moramo razumeti kot poudarek nezadostne samopreskrbe z žitom: »Nimajo nobenega žita in jedo zelo suh kruh iz napol zmletega žita, podoben holandskemu. [...] Ti dobri ljudje živijo prav revno in so nadvse dobre volje, če le imajo kos surove slanine (ki jim jo neutrudno delo naredi zelo dobro prebavljivo), čebulo in velik kos črnega kruha (iz grobo mlete pšenice ali s črnimi otrobi).«⁷¹

O težkih gospodarskih razmerah in prehranski krizi kmalu zatem, to je v prvem petnajstletju 18. stoletja, zaznamovanem z zaporednimi slabimi letinami, vremenskimi ujmani, skromnimi pridelki in živinsko kugo, ki je prizadela gove-

66 Žontar, *Svilogojstvo in svilarstvo*, str. 53-79, posebej str. 60, 78 in 79 (preglednice s podatki).

67 Prav tam, str. 15.

68 Panjek in Lazarevič, *Preživetje in podjetnost*.

69 Panjek, Statut in privilegiji.

70 Panjek, *Olio d'oliva del Carso*.

71 Valvasor, *Slava, II*, str. 255.

do in stopnjevala težave, je pisal že Šorn v svojih »Doneskih h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713«. ⁷² Tu bomo dodali navedbo iz pripisane kraških kmetov iz rihemberškega gospostva po spodletelem uporu iz leta 1713, ki so jo oblikovali in naslovili na cesarja leta 1715 ali 16, kolikor se navezuje na krizne razmere in posebej na vprašanje prehrane. V njej je barvito opisano stanje na Krasu na začetku 18. stoletja:

»V časih, ko so bila bremena v skladu s komornim urbarjem in ko so naši predniki živeli pod enim samim gospodarjem [prva polovica 17. stoletja], je bilo Gospostvo Rihemberk znatno po številu podložnikov in nič manj po njihovem premoženju [...]: ampak zdaj, ko terjane dajatve preveč presejajo meje omenjenega urbarja in je gospostvo razdeljeno med deset jurisdicentov, je opaziti, kako je to oslabilo po številu prebivalcev, čigar hiše ostajajo zakopane v lastnih ruševinah ter nas je večina privedenih v skrajno revščino, ki nas več mesecev na leto prisili, da se pasemo s samimi travami kakor nerazumna bitja, saj niti, če si prizadevamo z napornimi deli, si ne moremo kupiti kruha, ker smo stalno zaposleni z rabotanjem.« ⁷³

Naj najprej povemo, da glavni poudarki v pritožbi, posebej celovitost gospostva po komornem urbarju iz prve polovice 17. stoletja in veliko število ruševin med kmečkimi domovi v prvi polovici 18. stoletja, držijo. Iz besed rihemberških kmetov odseva tudi dejanska nezadostnost žitne pridelave na majhnih kraških kmetijah za namen samopreskrbe, ki jo je mogoče potrditi tudi na podlagi izsledkov, predstavljenih v tem prispevku, če upoštevamo, da je velik del kmetij premogel okoli hektar njivskih površin, s čimer niso mogle preskrbeti povprečno številčnega (npr. štiri- ali petčlanskega) gospodinjstva. Podobno je mogoče potrditi običajno poseganje po neagrarnih opravilih (»niti, če si prizadevamo z napornimi deli, si ne moremo kupiti kruha«). Tovrstna argumentacija rihemberških kmetov kmalu po zatrtju velikega upora na Primorskem iz leta 1713 (»Tolminski punt«) med drugim potrjuje znano Gestrinovo ugotovitev, da so ovire h kmečki trgovini predstavljale redno komponento v razlogih za nezadovoljstvo in povodih za upor. ⁷⁴ O gibanju prebivalstva na ravni celega Krasa v tem obdobju pa je opredelitev še nekoliko preuranjena, čeprav je na srednji rok med sredino 17. in začetkom 18. stoletja že mogoče opaziti vsaj stagnacijo v skupnem številu prebivalcev določenih območij. ⁷⁵

A naš poudarek je drugje, na vprašanju hrane in posebej na dobesedni izjavi, »pasemo se s samimi travami kakor nerazumna bitja« (*pascerci di puri herbami a guisa degl'irrationali*), kar lahko v smiselnem prevodu razumemo, da so se več

⁷² Šorn, Donesek, str. 172–174.

⁷³ Panjek, *Una grande sollevazione*, str. 236.

⁷⁴ Gestrin, *Kmečka trgovina kot ozadje*, str. 62.

⁷⁵ Kalc, *Prebivalstvo in gospodarski viri*.

mesecev v letu primorani prehranjevati le z zelenjadjo, kakor živina. To misel je treba postaviti, tako kot so to naredili rihemberški kmetje, v neposreden kontrast z njihovo težnjo in željo, da bi si kupili in jedli kruh. Pred nami je znana skrb človeka v tradicionalni družbi, da se po hrani razlikuje od živine, kar je bil eden od razlogov za počasno vključevanje krompirja v ljudsko prehrano: krompir so odklanjali, ker je bil krma, kot je že povedal Vlado Valenčič.⁷⁶ Po drugi strani nam poudarek kraških kmetov na kruhu pove vsaj dvoje. Po eni strani dodajo novo, tudi vrednostno dimenzijo dejstvu, zakaj so preživnine in izračuni prehranskih potreb v zgodnjem novem veku sloneli na žitu, in sicer ker je žito pomenilo kruh. Po drugi strani pa nas opozarja, da pri pomanjkanju ne gre le za objektivno dejstvo in kategorijo, ampak tudi za subjektivno oziroma vrednostno, etično percepcijo, torej za to, ali razpolagamo s človeka vredno hrano. Hrana, ki je bila vredna človeka in ga je kot takega opredeljevala, pa je bil v tedanji kmečki družbi povsem očitno kruh – lahko bi rekli, da v očeh kraškega kmeta kruh naredi človeka.

Če se povrnemo k bolj materialnim vidikom, je na podlagi navedenega mogoče sklepati, da je kmečka prehrana na Krasu slonela na kombinaciji kruha in zelenjave, pri čemer je v gospodarsko in prehransko napetih razmerah zelenjavni element pridobival na vlogi v prehranski enačbi. Zaključimo pa lahko s primerjavo za kmete nezadovoljivih prehranskih razmer na začetku 18. stoletja s stoletje poznejšim opisom kmečke prehrane na Krasu iz franciscejskega katastra. V Tomaju so zapisali, da »običajno prehrano kmeta sestavljajo kruh iz koruze, pomešane z ajdo in ržjo, juha iz stročnic, repe in zelenjave, ki se skuha z zabelijo z mastjo ali oljem, surova zelenjava, suhomesni izdelki, jajca, sir ter čisto vino pri delih, v ostalem delu leta pa razvodenelo«. V Štanjelu in Pliskovici so dodali, da so s svinjskim mesom in mastjo kmetje zabelili juhe v dneh, ko so to dovoljevala cerkvena pravila, olja pa niso omenjali.⁷⁷ Tudi tu se jasno kaže, kako je kruh predstavljal prehransko osnovo, sledile so mu zelenjavne jedi, mesne zabele in izdelki ter vino. Pojavlja se tudi oljčno olje. Obenem je razvidno, kako je še v prvih desetletjih 19. stoletja kmečka prehrana na Krasu slonela na istem vzorcu, ki se nam je postopoma odstrl v zaporednih korakih tega prispevka. Žito in kruh sta predstavljala osnovo in obenem vrednoto v kmečki prehrani, vino je pomenilo obliko hrane, zelje, repa in fižol so bili nepogrešljiva sestavina, mlečni izdelki so dopolnjevali prehrano, ki sta jo bogatila še sveže in suho sadje. Zabela je bila praviloma svinjskega izvora, a tudi rastlinskega v obliki oljčnega olja, posebej v gospodinjstvih, ki so premogli oljčnike, medtem ko je meso nekoliko redkeje prišlo na mizo, na primer v juhah na zelenjavni osnovi (*jota*).

⁷⁶ Valenčič, *Kulturne rastline*, str. 260.

⁷⁷ AST, CF, EC, šk. 820 Tomaj, fasc. S5; šk. 660 Štanjel, fasc. S5; šk. 551 Pliskovica, fasc. S5.

Pravkar navedena sinteza je vendarle metahistorična, saj so se skozi stoletja novega veka razmere spreminjale, kmečka družba pa je bila razslojena in se je skozi čas členila v gospodinjstva z več in manj zemlje, pri oblikovanju pogojev za preskrbo pa kmetijska zemljišča niso predstavljala edinega dejavnika, saj so kmetje delovali tudi na trgu in tam pridobivali bolj ali manj odločilen delež dohodkov. Tudi ekonomske razmere niso bile enako ugodne skozi celo obravnavano obdobje. Kot ponazoritev si za zaključek lahko postavimo sledeče vprašanje: Kaj si je premožni kmet Jurij Škapin okoli leta 1620 lahko naložil na svojo rešetko za žar, česar si povprečni kmet Marko Gabrovec leta 1766 ni mogel privoščiti?